

Тетяна Гошко

**Сучасна українська урбаністика
в контексті історіографічної глобалізації
(на прикладі вивчення пізньосередньо-
вічних та ранньомодерних міст
Корони Польської)**

У статті розглянуто сучасну українську урбаністику у контексті досягнень європейської історіографії.

Ключові слова: урбаністичні студії, Україна, Корона Польська.

В статье проанализировано современную украинскую урбанистику в контексте достижений европейской историографии.

Ключевые слова: урбанистические студии, Украина, Корона Польская.

The article deals with contemporary Ukrainian Urban Studies in the context of achievements the European historiography.

Keywords: Urban Studies, Ukraine, Polish Crown.

У 1970-ті роки в науковій літературі на Заході почало утверджуватись поняття «інформаційне суспільство». Науково-технічний прогрес значною мірою пришвидшив процес обміну інформацією. Сама інформація стала феноменом оточуючої дійсності і проникла у всі сфери життя суспільства, так чи інакше визначаючи поведінку його членів. Як наслідок, пришвидшилась і стала якісно іншою наукова комунікація, забезпечивши обмін ідеями та методологічними підходами¹. За цих умов сміливо можна говорити про інформаційну глобалізацію. «Глобалізація, що нерозривно пов'язана з комунікативними процесами, включаючи комунікацію ідей, поставила на порядок дня нові питання і для тих, хто займається вивченням аналогічних процесів в історичному вимірі», — справедливо зауважила Л. Репіна².

¹ Див.: Стровский Д. Информационная глобализация как предмет научного познания: к историографии вопроса // <http://www.academia.edu/222398/>

² Репина Л. «Вызов и ответ»: перспективы исторической науки в начале нового тысячелетия // Ейдос: Альманах теорії та історії історичної науки. — Вип. 3. — Ч. 1. — К., 2008. — С. 13.

Дослідницькі проблеми, з якими стикаються історики, в тому числі й урбаністи, часто мають загальноєвропейський вимір. А в цій ситуації історіографічні огляди мають виходити за вузьконаціональні рамки. Навіть більше, саме історіографічні дослідження дають можливість проаналізувати не лише те, що було зроблено істориками в конкретній галузі, а й те, що ще належить зробити, ці огляди допомагають визначити напрями нових дослідницьких пошуків. За визначенням професора В. Підгаєцького, «саме історіографія і повідомляє нам не лише про те, якими шляхами (методами) відбувалося прирощення фактів про минуле людини, а й про те, які проблеми є ще не вирішеними, про те, які джерела залучалися для дослідження нашими попередниками, якими вони при цьому користувалися методами й інструментами, якою мовою, тобто якими термінами і визначеннями вони користувалися, і як, і під впливом яких факторів змінювався суттєво-змістовний сенс цих термінів. Історіографія — це пам'ять історії як науки про саму себе, а історія, як і людина, без пам'яті жити не може»³. Більше того, важко заперечити, що опираючись на випродукований досвід наукового пізнання, власне історіографія «не тільки виконує критичну функцію щодо домінуючих у минулому концепцій і підходів, але і пропонує власні моделі бачення минулщини, створює нові різновиди наукових досліджень, а, отже, виконує важливу парадигмальну функцію»⁴.

В останні десятиліття, коли у цілому світі історіописання зазнає кардинальних змін, причому як в сенсі методології, так і в тематичному наповненні, ця функція стає однією з ключових, допомагаючи дослідникам орієнтуватися в мінливому світі гуманітаристики, кінцевим (ідеальним) об'єктом якої в умовах так званого «антропологічного повороту» є людина в її соціально орієнтованій знаковій діяльності. При цьому ««соціум» тут розуміється не як певна цілість, а як сукупність індивідів, що вступають у взаємини комунікативного і культурного обміну (діалогу). Тобто людина в даному випадку виступає як фокус соціальності, однак сама соціальність, своєю чергою, стає медіатором між людиною і людиною — індивід і соціум невіддільні один від одного так само, як... дві сторони одного аркуша. Людина взаємодіє з людиною постільки, оскільки індивід конструює соціум, а соціум конструює індивіда»⁵. Саме в цьому одна з особливостей парадигми нового історіописання.

³ Підгаєцький В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття. — Дніпропетровськ, 2001. — С. 55–56.

⁴ Верменич Я. Історична регіоналістика в Україні: спроба концептуального аналізу — К., 2001. — С. 177–178.

⁵ Николай Поселягин. Антропологический поворот в российских гуманитарных науках // Новое литературное обозрение. — № 113 (1/2012) // <http://www.nlobooks.ru/node/1739>.

Отже, нова історія є наукою про людину, а за влучним висловом В. Вжосека, «всі науки про людину є науками про культуру»⁶.

Відтак, на сьогодні історичне знання актуалізує необхідність дослідження не стільки історичних процесів як таких, скільки обшарів культури, а це неминуче породжує потребу в нових підходах і новій дослідницькій проблематиці⁷. З'являється нове, широке розуміння культури, яке, безумовно, накладається на вивчення історії міст⁸. Як результат, дослідницьке поле значно розширюється, погляд дослідника все частіше зупиняється на тому, що ще донедавна вважалося неважливим, в об'єктив історичної науки все частіше потрапляє конкретна людина зі своїми болями і переживаннями, уявленнями та інтересами.

Сьогодні не надто актуальними в контексті світової історіографії виглядають традиційні історико-правові дослідження міського самоврядування⁹,

⁶ Вжосек В. Про історичне мислення // Вжосек В. Історія — Культура — Метафора. Постановня неklasичної історіографії. Про історичне мислення. — К., 2012. — С. 164.

⁷ Маловичко С. Глокальная перспектива новой локальной истории // <http://www.newlocalhistory.com/node/72>.

⁸ Детально див.: *Manikowska H.* Miasta i mieszczaństwo na ziemiach Polski w średniowieczu — postulaty i perspektywy badawcze // *Pytania o średniowiecze. Potrzeby i perspektywy badawcze.* — Warszawa, 2001. — S. 118–122.

⁹ Серед таких досліджень можна назвати нові студії про поширення магдебурзького права в Україні та Центрально-Східній Європі (*Резников А.* География и особенности распространения магдебургского права в странах Центральной и Восточной Европы // *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка.* — № 4. — Луганськ, 2009 // http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlduvs/2009_4/09_4_1_4.pdf; *Гладка Г.* Поширення магдебурзького права на українських землях XIV — першої половини XIX ст.): історико-правовий аспект // *Гілея: науковий вісник.* — Вип. 51. — К., 2011 // http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_51/Gileya51/I2_doc.pdf; *Кобилецький М.* Магдебурзьке право у країнах Центральної Європи // *Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Серія юридична.* — Вип. 50. — Львів, 2010. — С. 72–79; *Кириченко Ю.* Поширення магдебурзького права та його особливості в містах України // *Форум права: електронне наукове фахове видання.* — № 4. — 2011 // <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11kjmvmu.pdf>; *Котенко Т.* Особливості поширення магдебурзького права у слов'янських народів // *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Юридичні науки.* — Вип. 74–76. — К., 2007. — С. 146–149; *Лисенко І.* Магдебурзьке право в українських землях // *Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал.* — № 3–4 (45–46). — Донецьк, 2010. — С. 114–118 та ін.), та узагальнюючі праці про міське право в Україні загалом чи в окремих містах (*Кобилецький М.* Магдебурзьке право в Україні: (XVI — перша половина XIX ст.): Іст.-прав. дослідження. — Львів, 2008. — 405 с.; *Резников А.В.* Магдебурзьке право: українські варіації на тему європейських традицій (історико-правовий нарис). — Луганськ, 2006. — 208 с.; *Крамар С.* Місто Кам'янець на Поділлі у XIV–XVIII століттях: магдебурзьке право, судочинство та самоврядування громад. — Кам'янець-Подільський, 2010. — 336 с.; *Кіселічник В.П.* Львівське міське право (друга половина XIII — початок XX століття). — Львів, 2011. — 472 с. та ін. Більшість цих досліджень надто оглядові, не переобтяжені новими відомостями, як і залученням нових джерел. Дещо відмінна в

навіть незважаючи на те, що в українській історіографії ця тема так і залишається не до кінця дослідженою. Нагадаємо, що в традиційному українському історіописанні містознавчі студії не були у фаворі, а історія українських міст пізнього середньовіччя та ранньомодерної доби досліджувалась здебільшого польськими істориками¹⁰; у радянський час українські історики теж практично не досліджували історію міст, а якщо і звертали увагу на міське життя, то здебільшого в контексті соціальних конфліктів, що періодично виникали в рамках міського соціуму. Інтерес до міської історії в Україні зріс на початку 90-х років ХХ ст. Однак тут і досі бракує оглядів локаційних привілеїв по окремих регіонах, дослідження динаміки локаційних процесів, вивчення специфіки малих міст та міст приватновласницьких тощо. В українській історіографії так і залишилися відкритими питання про теорію міст та їх класифікацію. Та, зважаючи на певну «світову історіографічну моду», такі традиційні історико-правові студії виглядають «анахронічною реплікою кінця ХІХ ст.». Складається враження, що українська історіографія в галузі містознавства перескочила через один із найважливіших етапів свого розвитку. Тобто, всі перелічені вище і подібні теми, що опрацьовувались європейською історіографією в основному в ХІХ — середині ХХ ст., в Україні лише почали підніматися на межі цих століть, і до них повернулись лише у 90-х роках ХХ ст. Однак досить швидко відкриті кордони і глобалізація науки зробили свою справу, і стало розуміло, що подібні підходи не відповідають тому образу минулого, який створює світова історіографія. А українським дослідникам для того, щоб бути зрозумілими для колег із-за кордону, щоб подолати провінційність і загумінковість, необхідно було змінювати історіографічні обрії і пристосовуватись до нових вимог¹¹.

Нові тенденції більшою чи меншою мірою проявилися в різних галузях вітчизняної історії, в тому числі і в дослідженні українських міст. Проблематика міського самоврядування і правової організації міст досить добре розроблена польською історіографією, через посередництво якої часто до українських містознавчих студій і доходять найновіші наукові тенденції¹². Але і тут є чимало проблем. Як слушно зауважила Г. Маніковська, «по суті наші знання про міський апарат влади є фрагментарними і причинкарськими,

пізнавальному сенсі остання із названих праць, хоч і вона охоплює надто великий хронологічний період, щоб бути справді глибокою.

¹⁰ Див.: *Гошко Т.* Магдебурзьке право Центрально-Східної Європи ХІІІ–ХVІІІ ст. в українській та польській історіографії: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 1999 р. — 19 с.

¹¹ Див.: *Запшкільняк Л.* Виклики сучасної історіографії: світовий та український контекст // *Україна модерна* — Ч. 9. — Київ–Львів, 2005. — С. 7–14.

¹² Таку специфіку української культури, яка найновіші світові виклики сприймає через посередництво сусідів, відзначав ще І.Шевченко (Див.: *Шевченко І.* Україна між Сходом і Заходом. — Львів, 2001. — С. 7).

а синтетичні чи моделюючі підходи обмежуються найчастіше схематичним описом найважливіших магістратур і служб». Визначаючи напрямки та завдання майбутніх досліджень, авторка пише, що «предметом нашої рефлексії повинна стати нерівномірність розвитку міського апарату влади, а щодо міст Корони — його недорозвиток... Небагато знаємо про вибори до міських урядів (поза радниками і лавниками), служб. Найчастіше для них резервується останнє місце у висновках, присвячених “щоденності”. Тимчасом механізми кар’єри, формування і діяльність міських урядів і служб є не лише вдячним полем для дослідження, але і тематикою фундаментального значення, що дозволяє прослідкувати функціонування суспільних зв’язків, клієнтурних стосунків, групової та родинної солідарності»¹³. З цього випливає, що перед істориками, і не лише польськими, ставляться нові завдання, навіть якщо вони пов’язані із традиційним дослідницьким полем.

Над заповненням цієї історіографічної лакуни сьогодні вже працюють окремі дослідники, і робота ця пов’язана із міжнародними проектами, що опосередковано само по собі засвідчує поступове вписування української історіографії у світовий контекст. Прикладом і результатом такої співпраці є дослідження М. Капрала про персональний склад урядників м. Львова, що було проведене в рамках міжнародного проекту «Списки міських урядників з теренів давньої Речі Посполитої, Сілезії та Західного Помор’я»¹⁴. Подібні дослідження стосовно урядників Луцька провадить київська дослідниця Н. Білоус, однак результати її роботи наразі не оформлені в окреме більше монографічне чи довідкове видання. Утім, цей проект покликаний систематизувати знання про персональний склад міських урядників, але не передбачає ширшого наративу щодо даної проблеми.

Питання, про які говорила Г. Маніковська, можна ефективно вивчати на прикладі історії міських канцелярій та їх персоналу.

Ще донедавна тематичний блок, пов’язаний з розвитком міських канцелярій, в українській історіографії був практично недослідженим. Але за останні роки зроблено певний поступ у цьому напрямі. Міську канцелярію середньовічного Києва вивчала Н. Білоус¹⁵, окремі аспекти історії канцелярії міста Львова досліджував М. Ільків-Свидницький, персональний склад львівської канцелярії — Б. Петришак. Двоє останніх дослідників присвятили цій

¹³ *Manikowska H.* Miasta i mieszaństwo na ziemiach Polski w średniowieczu — postulaty i perspektywy badawcze. — S. 105–106.

¹⁴ *Kapral M.* Urzędnicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku. — Toruń, 2008. — 420 s.

¹⁵ *Білоус Н.* Київська міська канцелярія XVI — середини XVII століть (до питання про реконструкцію) // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. — Львів, 2006. — Т. ССЛІ: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. — С. 491–521; *Її ж.* До питання про запровадження магдебурзького права в Києві // Укр. іст. журн. — К., 2008. — № 1. — С. 123–134; *Її ж.* Київ наприкінці XV — у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування. — К., 2008. — С. 131–148.

проблемі свої дисертаційні роботи¹⁶. Але для більшості українських міст це питання залишається відкритим. Зрозуміло, що й комплексної студії про розвиток канцелярії українських міст доби середньовіччя та ранньомодерного часу досі немає.

Натомість, польські історики давно і активно вивчають канцелярії як великих, так і малих міст Польського Королівства і Речі Посполитої. Їхні напрацювання справді вкрай важливі для українських дослідників, в першу чергу для дослідників середньовічного і ранньомодерного Львова, який був найближчим до центральноєвропейських міст. Відповідно, «лівівська міська канцелярія в організаційній структурі була взорована на вже існуючі в Королівстві Польському міські канцелярії, передусім на краківську, познанську (в XIII і до 80-х років XIV ст. Познань була центральним містом Великопольщі) і міст Сілезії, завдяки великому впливу німецьких колоністів з цих теренів»¹⁷. А з іншого боку, цілком слушно зауважила Божена Вирозумська, що «так як не було двох ідентичних міст з ідентично функціонуючим самоврядуванням, так і не було двох канцелярій, які діяли однаково»¹⁸. При цьому треба здавати собі справу, що різними були не лише міські канцелярії, а й кількість продукованої ними документації, бо чим більшим було місто, тим більше воно мало міських книг, і тим більшою була їх спеціалізація. Але така залежність зовсім не була імперативом.

Пишучи про різні аспекти історії міської канцелярії, дослідники порівняно мало уваги приділяли її персоналу. Правда, часом вивчити персонал міської канцелярії на зламі середньовіччя просто неможливо через лаконічність міської документації. Така лапідарність джерел характеризує канцелярію Познані¹⁹, Свідніка²⁰ тощо. Однак, судячи з характеру записів, дослідники доходять висновків, що там все ж мав працювати чималий допоміжний персонал²¹. Подібна проблема існує і для вивчення історії багатьох українських міст. На щастя, міські архіви Львова дають можливість дослідникам

¹⁶ *Льків-Свидницький М.* Готичне письмо у канцелярії Львівського магістрату кінця XIV — першої половини XVI ст.: Автореферат дис. ... канд. іст. наук. — Львів, 2009. — 18 с. (<http://www.nbu.gov.ua/ard/2009/09immkpp.zip>); *Петришиак Б.* Міські писарі Львова другої половини XIV—XVI ст.: просопографічне дослідження: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Львів, 2010. — 20 с. (<http://www.nbu.gov.ua/ard/2010/10pbipppd.zip>).

¹⁷ *Льків-Свидницький М.* Формування канцелярії Львівського магістрату в XIV ст. // *Lwów: miasto — społeczeństwo — kultura.* — Т. VII: Urzędy, urzędnicy, instytucje. Studia z dziejów Lwowa / Pod. red. K. Karolczaka, L.T. Sroki. — Kraków, 2010. — S. 19.

¹⁸ *Wyrozumska B.* Kancelaria miasta Krakowa w średniowieczu. — Kraków, 1995. — S. 9.

¹⁹ *Radtke I.* Kancelaria miasta Poznania do 1570. — Warszawa, 1967. — S. 31.

²⁰ *Dudzińska A.* O pracy świdniczkiej kancelarii miejskiej w pierwszej połowie XVI wieku // *Miasta polskie w średniowieczu i czasach nowożytnych.* — Kraków, 2008. — S. 229.

²¹ *Dudzińska A.* O pracy świdniczkiej kancelarii miejskiej w pierwszej połowie XVI wieku. — S. 230; *Maliniak J.* Kancelaria miasta Świdnicy w średniowieczu. — Wrocław, 2001. — S. 75, 148.

вивчати різні аспекти діяльності міської канцелярії, в тому числі її персональний склад і навіть окремих його представників, як це видно із дослідження Б. Петришак²². Саме такі просопографічні дослідження є вкрай актуальними в сучасній історіографії, пов'язаній з міською проблематикою.

Великою лакуною українських містознавчих студій є дослідження гендерного аспекту історії міст, тобто ролі і позиції жінок-міщанок в історії XIV–XVII ст. У світовій історіографії цей дослідницький напрям розвивається дуже успішно, зокрема, у польській (М. Богуцька²³, А. Карпінський²⁴ та ін.). Причому, вивчається не лише правове становище жінки, але і її господарча діяльність, її опікунські функції, посередництво жінок у різних справах, насамперед їх чоловіків та родичів, тощо. Немалою популярністю у сусідів користується проблематика, пов'язана із проституцією²⁵ та чаклунством²⁶, що здебільшого концентрується на жінках. У сучасній українській історіографії ці проблеми на серйозному науковому рівні практично не піднімаються. Гендерна проблематика тут в основному асоціюється із дослідженнями щодо XIX–XX ст., питання фемінізму переплітаються із питаннями націоналізму і державотворення²⁷, що, як видається, може бути пояснено

²² *Петришак Б.* «Лицар пера і каламаря» — писар міста Львова Войцех Зимницький (1583–1639 рр.). — Львів, 2011; *Його ж.* З історії фальсифікації документів міської канцелярії Львова за писаря Войцеха Зимницького (20–30-ті рр. XVII ст.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Дрогобич, 2008. — Вип. XI–XII — С. 484–494; *Його ж.* Листування львівського міського писаря першої половини XVII ст. Войцеха Зимницького як просопографічне джерело // Південний архів. Істричні науки: Зб. наук. праць. — Херсон, 2007. — Вип. 25. — С. 84–92.

²³ *Bogucka M.* Białogłowa w dawnej Polsce. — Warszawa, 1998.

²⁴ *Karpiński A.* Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku. — Warszawa, 1995.

²⁵ *Karpiński A.* Prostitution w dużych miastach polskich w XVI i XVII w. // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. — R. XXXVI. — Warszawa, 1988. — № 2. — S. 277–304. Див. також: *ле Гофф Ж.* Честные и бесчестные профессии на средневековом Западе // Другое средневековье. Время, труд и культура Запада. — Екатеринбург, 2000. — С. 63–74.

²⁶ *Pilaszek M.* Procesy o czary w Polsce w wiekach XV–XVIII. — Kraków, 2008. — 554 s., хоч перші праці на цю тему в польській історіографії з'явилися значно раніше: *Baranowski V.* Procesy czarownic w Polsce XVII–XVIII wieku. — Łódź, 1952. Своєрідним підсумком і синтезом «жіночих» студій у польській історіографії стала нова робота А. Радзімінського: *Radziwiński A.* Kobieta w sredniowiecznej Europie. — Toruń, 2012. — 351 s.

²⁷ Про основні історіографічні аспекти щодо співвідношення гендеру і націотворення див: *Лабур О.* Історіографічні аспекти взаємодій гендеру і націотворення в Україні // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. — Серія 6: Історичні науки. — Вип. 6. — К., 2008. — С. 59–65. Про гендер і націоналізм див. також: *Богачевська-Хом'як М.* Націоналізм і фемінізм: провідні ідеології чи інструменти для з'ясування проблем // Гендерний підхід: історія, культура, суспільство. — Львів, 2003. — С. 166–168; *Stapleton K., Wilson J.* Gender, Nationality and Identity: A Discursive Study / European journal of Women's study. — Vol. 11. — Issue 1. — February. — 2004. — P. 46–47.

тим, що лише у цей час гендерна ідентичність стає результатом особистісного вибору і інтелектуального переосмислення, а в рамках середньовіччя і ранньомодерної доби це радше певна даність²⁸. Щоправда, окремі штрихи до вивчення ролі жінок у середньовічному і ранньомодерному місті можна знайти у дослідженнях, присвячених іншим темам, зокрема про прийняття жінок до міського громадянства писав О. Заяць²⁹, про участь дружини писаря Войцеха Зимницького Анни у торгових справах чоловіка — Б. Петришак³⁰, про роль жінок у цехах та у цехових конфліктах, про статус вдови та доньки майстра — М. Капраль³¹, про тестаменти міщанок — Я. Кочеркевич та Н. Білоус³² тощо. Можна згадати одиничні випадки, коли дана тема піднімалась в окремих спеціальних статтях, і то як матеріали для польського часопису, тобто саме польська сторона ініціює даний дослідницький ракурс, і таке дослідження є принагідним і вторинним по відношенню до генеральної проблематики автора, що обумовлюється в самій статті (до прикладу: «ця стаття написана у результаті не цільового, а епізодичного добору джерел, адже гендерна тематика досі не входила в нашу сферу зацікавлень, саме тому матеріал не претендує на вичерпність теми»³³). Відтак, комплексного дослідження бодай офіційного боку життя жінок-

²⁸ Б. Петришак пов'язує відсутність подібних досліджень стосовно середньовіччя і ранньомодерної доби з потребою «скуппульозного опрацювання великої кількості джерел різного типу» (*Петришак Б.* Жінка і міська канцелярія Львова XVI–XVII ст.: форми співпраці // *Kobieta o kobietach. Studia i szkice średniowiecze. Czasy nowożytne.* — Rzeszów, 2010. — S. 137). З цим можна посперечатись, бо важко знайти тему, яка б не вимагала того ж самого, особливо якщо йдеться про тематику, пов'язану з дослідженням пізнього середньовіччя та ранньомодерної доби. Мабуть, проблема в тому, що до певного часу не було суспільного запиту на подібну тематику.

²⁹ Заяць О. Процес надання львівського міського громадянства у XV–XVIII століттях // *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка.* — Львів, 2008. — Т. CCLVI (Праці Історико-філософської секції). — С. 115–116.

³⁰ *Петришак Б.* «Лицар Пера і Каламаря» писар міста Львова Войцех Зимницький (1583–1639). — С. 67–70.

³¹ *Капраль М.* Привілеї та статuti ремісничих цехів і купецьких корпорацій Львова XV–XVIII ст. (історико-правовий нарис) // *Економічні привілеї міста Львова (XV–XVIII ст.) / Упор. М. Капралю.* — Львів, 2007. — С. XLVII–XLVIII; *Його ж.* Люди корпорації: Львівський шевський цех у XVII–XVIII ст. — Львів, 2012. — С. 305–307.

³² *Кочеркевич Я.* Побожні формули у заповітах міщан м. Львова другої половини XVI–XVII століть: дипломатичний аналіз // *Архіви України.* — К., 2010. — Вип. 5 (270). — С. 45–61; *Кочеркевич Я.* Заповіти львівських міщан XVII століття // *Архіви України.* — К., 2009 — Вип. 5 (265). — С. 135–158; *Білоус Н.* Тестаменти киян середини XVI — першої половини XVII століття. — К., 2011. Дослідниці серед іншого аналізують кілька тестаментів львівських і київських міщанок, але не акцентують увагу на статі тестаторів і на особливостях в зв'язку з цим змісту документу.

³³ *Петришак Б.* Жінка і міська канцелярія Львова XVI–XVII ст.: форми співпраці // *Kobiety o kobietach. Studia i szkice średniowiecze i czasy nowożytne.* — Rzeszów, 2010. — S. 137.

міщанок в українській історіографії бракує. Це при тому, що піонером у цьому напрямі в польській історіографії була львівська дослідниця Л. Харевичова³⁴. Причому, у польській історіографії, як і у світовій загалом, теж довгий час писалась суто чоловіча історія середньовіччя, але в останні роки інтерес до історії жінок там систематично зростає³⁵. Українська ж історіографія в цьому напрямі робить перші кроки. А між тим, саме таке дослідження історії «жінки-міщанки» може змінити наше уявлення про світ середньовіччя. Навіть вивчаючи цехову проблематику, ми можемо зламати окремі стереотипи. Зокрема, С. Щербина вказувала на те, що існували окремі жіночі цехи, як, наприклад, цех бубличниць у місті Борзна³⁶. Про те, що певну економічну самостійність жінок засвідчують їхні заповіти, писала Б. Попьолек³⁷.

Як серед широкого загалу, так і серед спеціалістів-істориків панує уявлення про підпорядковане становище жінки у місті XIV–XVII ст., про неможливість для неї виконувати будь-які урядові обов'язки, що було прерогативою виключно чоловіків. Таку думку декларує і А. Карпінський: «...Формальна відсутність юридичної відповідальності на практиці закривала жінці доступ до всіх міських урядів. Не могла вона виконувати функції райців, бурмистрів чи лавників; недоступними для неї були посади судді чи прокуратора»³⁸. Але глибше дослідження джерел, проведене Я. Маліняком, підважує це твердження. Польський дослідник наводить два приклади з історії сілезьких міст, коли жінки обіймали посаду міського писаря: у свідницькій лавничій книзі під 1390 р. згадана міська писарка Малгожата з Щегоміна, а під 1370 р. міська писарка із Єленьої Гури. Якщо у другому випадку йдеться про досить мале місто і слабо зорганізовану канцелярію, то у першому — про канцелярію, яка належала до найстарших у Сілезії. Як слушно зауважив Я. Маліняк, тут «в кінці XV ст. міська канцелярія була вже добре зорганізована і вповні усталена. Важко собі уявити, щоб задіяна там особа не мала належної для писаря кваліфікації. Особа, яка виконувала ці функції, мала належати до грона міської еліти і загалом відігравати значну

³⁴ *Charewiczowa L. Mieszczanka lwowska XVI w. Zofia Hanlowa // Ziemia Czerweńska. — Lwów, 1935. — R. 1. — Z. 1. — S. 26–56; Charewiczowa L. Kobieta w dawnej Polsce do rozbiorów. — Lwów, 1938; Charewiczowa L. Z przeszłości lwowianek. — Warszawa, 1935.*

³⁵ Див.: *Maliniak J. Kobieta w hierarchii urzędniczej średniowiecznego miasta (na przykładzie pisarki miejskiej // Sobótka. Śląski Kwartalnik Historyczny. — R. LIV. — Wrocław, 1999. — № 4. — S. 535.*

³⁶ *Щербина С. Побут та звичай цехових ремісників Північного Лівобережжя у другій половині XVII–XVIII ст. // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. — Серія 6: Історичні науки. — Вип. 6. — К., 2008. — С. 241.*

³⁷ *Popiolek B. Testamenty mieszczan lwowskich i krakowskich XVII–XVIII wieku. — С. 232–233.*

³⁸ *Karpiński A. Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku. — Warszawa 1995. — S. 29–30.*

роль в публічному житті міста»³⁹. Такі дослідження ставлять перед істориками ряд нових запитань, на які варто шукати оперті на джерела відповіді. І це не лише питання про права жінок середньовіччя, а і про їх можливості отримати певну освіту і фах, про рівень письменності серед них, про писемну культуру конкретного суспільства загалом та про її рівень серед окремих суспільних прошарків. Постає питання дослідження окремих життєвих стратегій та про дискурс «поведінки», що є одним із ключових понять історії повсякдення і який здатен до певної міри адекватно відобразити специфіку конкретної історичної епохи, бо саме канони поведінки є ключем для розшифрування її смислового наповнення⁴⁰. Для української історіографії ці питання стоять ще гостріше, ніж для польської.

В польській історіографії, як і в українській, «жіноча» історія іноді вплітається в ширший культурний контекст. І часом цей ракурс позірно є несподіваним. Зокрема, А. Бартошевич, вивчаючи писемність у містах пізньосередньовічної Польщі, поряд з описом шкіл та університетів, міських канцелярій та їх персоналу, міських книг та епістолярій, окремий розділ присвячує темі «Жінка і писемність». Авторка відзначає неспроможність стереотипу, що доступ жінок-міщанок до освіти був у цей час утруднений, зазначає, що книжка в руках польських міщанок у XVI ст. була типовим явищем, хоч у європейському контексті виглядало воно скромно. Авторка ставить собі питання: чи роль жінок в культурі письма була якісно іншою, ніж чоловіків, чи різниця була лише в кількості письменних осіб серед представників різної статі⁴¹. Такий підхід дає можливість сконструювати інтелектуальну атмосферу міста доби пізнього середньовіччя. Це власне те, про що писав М. Блок: «...Історик, що бажає їх (людей минулого. — Т.Г.) зрозуміти і зробити зрозумілими для інших, перш за все має помістити їх у середовище, занурити в інтелектуальну атмосферу того часу, коли існували духовні проблеми, які вже, власне, не є нашими проблемами»⁴².

Для української історіографії подібні узагальнюючі дослідження культурної атмосфери у містах є лише в перспективі.

Аналізуючи тенденції історіографії в добу постмодернізму, Р. Стобецький твердить: «...Прибічники постмодерністської історіографії поставили під сумнів фундаменти сцієнтистської теорії пізнання. Для історика-постмо-

³⁹ Maliniak J. Kobieta w hierarchii urzędniczej średniowiecznego miasta (na przykładzie pisarki miejskiej // Sobótka. Śląski Kwartalnik Historyczny. — R. LIV. — Wrocław, 1999. — № 4. — S. 536–537.

⁴⁰ Див.: Булыгина Т. История повседневности и «новая локальная история»: исследовательское поле и исследовательский инструмент // <http://www.newlocalhistory.com/content/bulygina-ta-stavropol-istoriya-povsednevnosti-i-novaya-lokalnaya-istoriya-issledovatelskoe>.

⁴¹ Bartoszewicz A. Piśmienność mieszczńska w późnośredniowiecznej Polsce. — Warszawa, 2012. — S. 267–268.

⁴² Блок М. Апология истории или ремесло историка. — М., 1973. — С. 26.

дерніста свідчення веде не безпосередньо до минулого, а до іншої інтерпретації цього минулого. У такій ситуації у межах цієї історіографії минуле може існувати тільки як творіння історика, який прикликає його до життя у спосіб подібний (у сенсі механізму) до письменника, який створює літературний твір»⁴³. Погоджуючись із цим твердженням, можемо хіба відзначити, що сучасні фахові дослідження дають дещо відмінний образ міста, ніж праці кінця минулого століття. Цей образ складніший, багатогранніший, а разом з тим неоднозначний, а подекуди навіть інтригуючий. З'являються не просто нові методи дослідження, а нові ракурси у спогляданні уявного минулого, не просто вводяться в обіг нові джерела, а до давно відомих і доступних джерел ставляться дослідниками нові запитання, що дозволяє цим джерелам свідчити по-новому. Все це впливає з того, що сучасний читач потребує не просто документального засвідчення того чи іншого факту чи твердження дослідника, але на додачу його цікавої оповіді. І це жодним чином не означає відмову від високих професійних вимог до наукових досліджень. Ці вимоги стають навіть дещо вищими, бо саме джерельні студії розглядаються, як фундамент будь-якого історичного дослідження, яке врешті «полягає в переробці, структуруванні і переструктуруванні цієї інформації (закодованої у формі знакових моделей, якими є джерела. — Т.Г.) у “знання” про минуле, тобто є моделюванням»⁴⁴. Кожне покоління істориків створює свої моделі минулого, відповідаючи на сучасні йому суспільні виклики. Безперечно, сьогоdnішній образ минулого більш олюднений і персоніфікований, ніж кілька десятків років тому.

Навіть більше, прибічники постмодерну в історіографії «стверджують, що джерельні дослідження є лише початком праці історика, остаточним результатом якої є власна, суб'єктивна інтерпретація минулого»⁴⁵. І ця суб'єктивна інтерпретація має не лише бути виявом уяви дослідника, але будити уяву читача. Бо «експансію літератури на історію» можливо (можна навіть твердити, що необхідно. — Т.Г.) сприймати не лише як спробу поглинання історії літературою, як “реконструкцію” історії, але і як спробу введення, залучення “наукової історії” до загального фонду “буденної культури”, до загальнокультурного обігу в середовищі “освічених людей”⁴⁶. Відтак,

⁴³ *Стобецький Р.* Історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть. Краєвид після битви // <http://historians.in.ua/index.php/doslidzhennya/592-rafal-stobetskyi-istoriohrafia-na-zlami-khkh-i-khkh-stolit-kraievud-pislia-bytvu>.

⁴⁴ *Підгаєцький В.* «Орач льодовика» і його «історії» як метафори минулих часів // Україна модерна. — Ч. 9. — Київ–Львів, 2005. — С. 116.

⁴⁵ *Стобецький Р.* Історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть. Краєвид після битви // <http://historians.in.ua/index.php/doslidzhennya/592-rafal-stobetskyi-istoriohrafia-na-zlami-khkh-i-khkh-stolit-kraievud-pislia-bytvu>.

⁴⁶ *Підгаєцький В.* Модернізм і постмодернізм: уявне минуле чи інваріантне майбутнє // Підгаєцький В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття. — Дніпропетровськ, 2000. — С. 7.

наукова література має перестати бути зрозумілою і доступною лише фахівцям. Ці тенденції випливають з процесу антропологізації історії, як науки, з формуванням цілком нового розуміння її предмету, коли власне історією стає все.

Такими «новими» джерелами, які нині активно почали залучатися до історичних досліджень і які допомагають зробити будь-яке з них цікавим і зрозумілим, є листи, причому, як офіційні, так і приватні. На кореспонденцію звертали увагу дослідники і раніше, але лише з 60-х років ХХ ст. на неї поглянули як на важливе джерело різних пластів інформації про минуле: про освіту і писемність у суспільстві, про культуру спілкування, про шляхи, напрями і способи комунікації, про етикет, про владу і, врешті, про повсякденне життя (кореспонденція міст складається із офіційних листів міських урядників та приватних листів міщан⁴⁷). Навіть більше, саме листування дає часто таку інформацію, яку не можна почерпнути з інших джерел. Особливо це помітно, коли йдеться про конфіденційні чи приватні листи, оскільки їх автори писали для конкретного адресата, а не для публічного обговорення. Перші кроки у дослідженні цього важливого типу джерел робить польська історіографія⁴⁸, хоч у західноєвропейських історичних студіях цей напрям досить жваво розвивається⁴⁹. Долучаються до цих досліджень чеські та українські історики⁵⁰. Саме листування розкриває внутрішній світ автора, а почасти і адресата, їхню ментальність, їхні будні.

Інтерес до міського повсякдення є добрим засвідченням таких нових тенденцій в сучасній історіографії. І ще одними із джерел, які дозволяють досліджувати повсякденне життя міст у XIV–XVII ст., є міщанські заповіти⁵¹, які містять інформацію як соціально-економічного характеру, так і

⁴⁷ До міської кореспонденції відносять і так звані листи доброго походження та доброї слави, які мали надавати міській владі новоприбулі до міста особи, що претендували на отримання міського громадянства (*Janeczek A. Listy dobrego urodzenia i dobrej sławy w procedurze nadawania prawa miejskiego Lwowa w XV wieku // KLIО. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym — Т. 23 (4). — Toruń, 2012. — S. 89–115*). Але приналежність цієї групи джерел до категорії міської кореспонденції є досить умовною.

⁴⁸ *Noga Z. Korespondencja miast Rzeczypospolitej, Śląska i Pomorza od średniowiecza do XVIII wieku // KLIО. — Т. 23 (4). — S. 3.*

⁴⁹ *Towns and Communication. — Vol. 1: Communication in Towns / Ed. N. Budak. — Zagreb, 2009. — 308 p.*

⁵⁰ *Čapski M. Komunikační síťe pozdně středověkých slezských měst mezi kooperací a konkurencí // KLIО. — Т. 23 (4) — S. 73–87; Petryshak B. «Zadnej okazji nie opuszczę, abym do Was pisać nie miał» — korespondencja prywatna pisarza miejskiego lwowskiego Wojciecha Zimnickiego z lat 1618–1639 // KLIО. — Т. 23 (4). — S. 177–186.*

⁵¹ На теренах Польського королівства, до складу якого входила частина українських земель, тестаменти стали використовувати з часу рецепції римського права; найраніше поширилися міщанські тестаменти, і лише з XV ст. — тестаменти шляхетські (Див.:

релігійного, культурного, освітнього⁵², свідчать про генеалогію, демографію⁵³, уявлення, родинні стосунки, емоційну сферу тощо.

На жаль, в українській історіографії міщанським заповітам присвячено досить мало уваги, на відміну від польської, де ця тема розробляється досить активно, і інтерес до неї сягає кінця XIX ст.⁵⁴ В українській історіографії вперше заповіти почав вивчати професор А. Кристер в 1927 р.⁵⁵ В останні роки спостерігаємо ренесанс цієї проблематики. Заповіти київських міщан вивчала Н. Білоус⁵⁶. Насправді в її монографії опубліковано лише 11 заповітів київських міщан, знайдених дослідницею в архівах Києва, Москви і Мінська (п'ять із цих заповітів належить жінкам). Заповіти львівських міщан вивчає Я. Кочеркевич, яка так визначає мету свого дослідження: «...презентація тестаментів львівських міщан XVII ст. як історичного джерела, демонстрація їхніх інформаційних можливостей для досліджень світогляду особи і різноманітних складових тогочасного життя: правових взаємовідносин, родинних стосунків, професійної діяльності, матеріального стану, побуту, релігійної етики тощо»⁵⁷. Я. Кочеркевич не лише аналізує створення такого роду документів, як заповіти, але і на їх основі розглядає ставлення міщан до Бога, до смерті, до сім'ї, їхні уявлення про значення поховальних

Wiszwowa K. Testamenty jako źródło historyczne // Białostockie teki historyczne. — Т. 7. — Białostok, 2009. — S. 26).

⁵² Див. наприклад: *Bartoszewicz A.* Testament jako źródło do badań nad piśmiennością mieszczańską w różnym średniowieczu // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. — R. LIX. — Warszawa, 2011. — № 3–4 — S. 293.

⁵³ Див.: *Wysmulek J.* Krakowska Liber Testamentorum jako źródło do badań społeczeństwa miasta późnośredniowiecznego (zarys problematyki) // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. — R. LIX. — № 3–4 — S. 305–312.

⁵⁴ Огляд польської історіографії проблеми див: *Білоус Н.* Тестаменти киян середини XVI — першої половини XVII століття. — К., 2011. — С. 9–11; *Popiołek B.* Testamenty mieszczan lwowskich i krakowskich XVII–XVIII wieku // Львів: місто — суспільство — культура. — Т. 8. — Ч. 1. — С. 227–228. Хоч у Польщі вивчення таких джерел, як заповіти, продовжується з кінця XIX ст., комплексного дослідження даної проблеми в польській історіографії немає. Проблема заповітів обговорюється на наукових конференціях, які стали уже традиційними. В жовтні 2012 р. у Варшаві відбулась четверта конференція з даної проблематики. Матеріали цієї конференції опубліковані в: *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej.* — R. LX. — Warszawa, 2012. — № 2.

⁵⁵ *Кристер А.* Духівниці XVI–XVII віку // Ювілейний збірник на пошану академіка Д.І. Багалія. — К., 1927. — С. 491–513.

⁵⁶ *Білоус Н.* Тестаменти киян середини XVI — першої половини XVII століття. — К., 2011. — 200 с. (*Петришак Б.* Рец.: *Білоус Н.* Тестаменти киян середини XVI — першої половини XVII століття. — К.: Видавничий дім «Простір», 2011. — 200 с. // Український археографічний щорічник. Нова серія. — Вип. 16/17. — Т. 19/20. — К., 2012 — С. 605–607); *Bilous N.* Testamenty mieszczanów Kijowa z XVI — pierwszej połowy XVII wieku // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. — Warszawa, 2010. — № 2. — S. 245–258.

⁵⁷ *Кочеркевич Я.* Заповіти львівських міщан XVII ст. // Архіви України. — Вип. 5 (265). — К., 2009. — С. 135–136.

обрядів, місця упокоєння тощо⁵⁸. Тобто, заповіти — неоціненне джерело відомостей про світ уявлень міщан середньовіччя, в тому числі і релігійних⁵⁹, а також про їх життя, ієрархію цінностей, фінансове становище і таке інше. Заповіт — це матеріальний розрахунок морибунда із життям⁶⁰. Крім того, це документи сімейні, через їх призму можна вивчати ставлення членів сім'ї один до одного, становище жінки-міщанки, дітей, людей старшого віку, що сьогодні є досить популярним у світовій історіографії⁶¹. Саме в такому ключі сьогодні працюють як польські⁶², так і окремі українські дослідники⁶³.

В міські книги з тих чи інших причин записувались заповіти не тільки місцевих жителів, але й тих, чий життєвий шлях закінчився у даному місті. Для прикладу, у львівських гродських книгах під 15 жовтня 1467 р. записано заповіт смоленського купця Гермули, що вів транзитну торгівлю зі Сходом через Львів. Даний документ дає можливість прослідкувати не лише питання, пов'язані із торговими та економічними контактами міста, але і питання сакральної географії в XV ст. (всі церкви і монастирі, згадані у заповіті, знаходяться в межах Київської митрополії)⁶⁴.

⁵⁸ Кочеркевич Я. Побожні формули у заповітах міщан м. Львова другої половини XVI–XVII століть: дипломатичний аналіз // Архіви України. — Вип. 5 (270). — К., 2010. — С. 45–61.

⁵⁹ Як приклад дослідження релігійності міщан через призму тестаментів див.: Mrozowski K. Religijność mieszczan późnośredniowiecznej Warszawy w świetle najstarszych zachowanych testamentów // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. — R. LVIII. — Warszawa, 2010. — № 2. — S. 191–196; Karpiński A. Dobroczynne i religijne legaty lwowskich mieszczan w świetle ich testamentów z lat 1550–1700 // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. — R. LIX. — Warszawa, 2011. — № 3–4. — S. 363–378.

⁶⁰ Popiołek B. Testamenty mieszczan lwowskich i krakowskich XVII–XVIII wieku... — С. 228.

⁶¹ Проблема старості на польських землях була присвячена конференція, що відбулась у Варшаві в грудні 2009 р. на базі Інституту Історії Культури Матеріальної ПАН. Див.: Wólkiewicz E. Stary człowiek i miasto. Starość i ludzie starzy w szesnastowiecznych pamiątkach śląskich // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej — Warszawa, 2010. — № 1. — S. 47–60 та інші матеріали цього випуску.

⁶² Sowina U. Testamenty mieszczan krakowskich o przekazywaniu majątku w późnym średniowieczu i we wczesnej nowożytności // Socialni svět města. Colloquia mediaevalia Pragensia. — № 5. — Praha, 2006. — S. 173–183; Hrynkiwicz J. Przemyskie testamenty i inwentarze pośmiertne (XVI–XVIII w.) // Rocznik Przemyski — T. XLIV. — 2008. — Z. 4: Historia. — S. 19–26; Popiołek B. Testamenty mieszczan lwowskich i krakowskich XVII–XVIII wieku. — С. 227–236.

⁶³ Кочеркевич Я. Міщанська родина Львова крізь призму заповітів першої половини XVII ст. // Наукові зошити. Історичний факультет Львівського національного університету ім. І. Франка. — Вип. 8. — Ч. 1. — Львів, 2006. — С. 83–94.

⁶⁴ Див.: Капраль М. Смолянин Гермула у Львові в 1467 році // Вісник Львівського університету: Серія історична. — Вип. 45. — Львів, 2010. — С. 545–550.

В Україні, окрім заповітів львівських⁶⁵ та київських міщан, публікувалися тільки розвідки про заповіти міщан волинських міст. Це заповіти міщан Луцька⁶⁶ та Олики⁶⁷, а також Заслава (два заповіти, один з яких належить заславській міщанці)⁶⁸. Це, безумовно, пов'язане не стільки з відставанням «історіографічної моди» в Україні, скільки з дискретністю джерельної бази стосовно середньовічної та ранньомодерної історії українських міст.

Львівські джерела дають можливість дослідникам не лише говорити про абстрактні міські історії, але і вивчати історію на рівні окремих міських родів. Саме такий ракурс пропонує в одній із своїх публікацій М. Капраль, який розглядає і публікує свідчення двох сватів в інтересах львівського кравця-підмайстра Василя Роздольського щодо несплати посагу, який обіцяв йому дядько його майбутньої дружини Микола Шотак (14 листопада 1678 р.)⁶⁹. Цей документ привернув увагу дослідника з кількох причин. По-перше, про сімейне право міщан у середні віки збереглося мало відомостей, по-друге, на сторінки гродських та консисторських книг потрапляли, як правило, справи про розлучення подружжя, а по-третє, «винятковість цього випадку також і в тому, що в документі оприлюднено такі правові колізії, які дуже рідко фіксувалися на письмі, а існували й модифіковувалися у вигляді усного звичаєвого права»⁷⁰. Це, власне, приклад такого мікроісторичного підходу, якого ще так мало в нашій історіографії.

Зміни, які започаткувалися в останні роки в європейській історіографії, жодним чином не заперечують популярних раніше тем, вони лише переорієнтовують опції історичної науки.

Слушно зауважила К. Хвостова: «...заняття соціально-економічною історією тепер не в моді, і це загрожує забуттям набутих наукових традицій, а

⁶⁵ Тестаментом львівських міщан присвячували свої дослідження і польські історики: *Karpiński A.* Dobroczynne i religijne legaty lwowskich mieszczan w świetle ich testamentów z lat 1550–1700 // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* — Warszawa, 2011. — № 3–4. — S. 363–378; *Popiolek B.* Testamenty mieszczan lwowskich i krakowskich XVII–XVIII wieku // *Львів: місто — суспільство — культура*. — Т. 8. — Ч. 1. — С. 227–236.

⁶⁶ *Білоус Н.* Заповіти луцьких міщан кінця XVI — першої половини XVII ст. // *Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник ЛДІКЗ*. — Вип. 7. — Луцьк, 2011. — С. 191–203.

⁶⁷ *Bilous N.* Testamenty mieszczan miasta Olyki z lat 1660–1670 // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* — R. LIX — Warszawa, 2011. — № 3–4. — S. 347–362.

⁶⁸ *Тесленко І.* Заславська замкова книга як джерело до історії Південно-Східної Волині // *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів Інституту української археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАНУ*. — Т. 19. — Кн. 1. — К., 2009. — С. 249–252 // [http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/nzzpmv/2009_19_1/NZ!19\(233-257\).pdf](http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/nzzpmv/2009_19_1/NZ!19(233-257).pdf)

⁶⁹ *Капраль М.* Сватання «по-львівськи» у XVII ст. // *Український археологічний щорічник*. — Вип. 13/14. — Т. 16/17. — С. 785–788.

⁷⁰ Там само. — С. 785.

також створює своєрідний дисбаланс пріоритетів»⁷¹. Справді, до соціально-економічної проблематики в сучасній історіографії пострадянського простору ставляться з певною настороженістю через довгий період домінування тут марксистської парадигми⁷².

Дуже влучно зазначили Р. Чая та Е. Кізік, що чим менше було ринкових відносин в житті післявоєнної Польщі (а можна сказати, що всієї Центрально-Східної Європи), тим більше економіки було в працях істориків. Сьогодні ситуація протилежна: чим більше ми стаємо свідомими учасниками економічних процесів, тим менше економічними проблемами займаються історики⁷³. Але без вивчення соціально-економічного аспекту історії важко говорити про цілісну картину минувшини в будь-якій галузі, в тому числі і в урбаністиці. Тим більше, що «культурна антропологія не претендувала на те, щоб замінити собою інші напрямки історичних досліджень, а лише намагалася усунути штучний поділ між, з одного боку, культурною, а з іншого, — соціально-економічною сторонами життя, допровадивши до їх синтезу в історичній рефлексії. Теоретики культурно-антропологічної історії наголошували, що в реальному житті культурна і виробнича сфери є однаково важливими, вони взаємно детермінуються й глибоко проникають одна в одну...»⁷⁴.

⁷¹ Хвостова К.В. Постмодернизм, синергетика и современная историческая наука // Новая и новейшая история. — 2006. — № 2. — С. 27.

⁷² Показовими в цьому сенсі є слова М. Капралія: «Особливу популярність серед істориків набула концепція К. Маркса про роль праці в житті суспільства. Німецький мислитель визначив працю як здатність чи якість, яка робить нас справжніми людьми, і припустив, що економічна раціональність є визначальною для процесів праці. З цього погляду більшість істориків ремесла услід за Марксом “есенціалізували” працю, припускаючи, що тільки ця діяльність визначає ремісничу ідентичність. Тому соціальне життя в цеху розглядалося в контексті парадигми класової боротьби за виникнення робітничого класу. Наймані робітники та збіднілі підмайстри, що могли вільно переходити від одного майстра до іншого, виступали передвісниками робітничого класу, пролетаріату, котрий у майбутньому мав “покласти край капіталістичному ладові”. У такому контексті ремісники сприймалися винятково як працівники, виробники матеріальних благ. Проте, дослідження істориків ремесла за останні десятиліття виявляє й інші складові ремісничої ідентичності. Часто сімейні, сусідські відносини, ставлення до церкви, статус ремісника в суспільстві мали для його ідентичності більше значення, ніж його професійна діяльність...» (Див.: Капраль М. Економічні мотиви чи соціальна доцільність? Ремісничі цехи Львова XV–XVIII століть у світлі статутів // Львів: місто — суспільство — культура. — Т. 8. — Ч. 1: Влада і суспільство (Вісник Львівського університету: Серія історична. — Спеціальний випуск). — Львів, 2012. — С. 173–174; а також: Crossick G. Past masters: in search of the artisan in European history // The Artisan and European Town, 1500–1900. — Aldershot, 1997. — P. 7).

⁷³ Czaja R., Kizik E. Wstęp // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. — Т. LXX. — Poznań–Warszawa, 2010. — S. 13–14.

⁷⁴ Дюпон-Мельниченко Ж.-Б., Ададуров В. Французька історіографія ХХ століття. — Львів, 2001. — С. 48.

Одним із елементів вивчення соціальної історії міст є історія міських цехів, яка вивчається через призму як їх правового статусу, так і повсякденних практик. Саме на прикладі цехової проблематики можливе поєднання двох дослідницьких нуртів — вивчення соціально-економічного та антропологічного аспектів історії міст. Першою ластівкою серед історико-антропологічних досліджень була розвідка В. Балушка, присвячена вивченню середньовіччя через обрядовість цехових ремісників⁷⁵. Новий імпульс історико-економічна проблематика отримала на початку нинішнього століття у дослідженнях М. Капраля, що є автором першої в Україні комплексної публікації економічних привілеїв окремого міста⁷⁶. Безумовно, історик залежить від документального матеріалу, який досить часто диктує йому напрям студій. Вивчення нижчих верств міського соціуму є найбільш продуктивним на прикладі окремих цехів, оскільки саме вони залишили по собі чимало джерел, де висвітлено ряд аспектів життя їхніх членів. Окрім того, від середньовіччя до XIX ст. в Європі і на українських землях «ремісники визначали себе в першу чергу не як виробники, а як члени певного стану, суспільної групи, що об'єднувалися для захисту своїх різноманітних інтересів у цехову організацію»⁷⁷.

Публікація економічних привілеїв львівських ремісників надихнула М. Капралю на більш комплексне і глибоке дослідження цехової проблематики, яке він розпочав з вивчення цеху львівських шевців, перша згадка про який датується 1386 р.⁷⁸, хоч сам М. Капраль вважає, що цех мав існувати і раніше⁷⁹. Перш за все автор вивчив книги цеху⁸⁰. Окремі публікації дослідник присвятив аналізу правового⁸¹ і соціального статусу шевців в

⁷⁵ Балушок В. Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників. — К., 1993. — 120 с.

⁷⁶ Економічні привілеї міста Львова XV–XVIII ст.: привілеї та статути ремісничих цехів і купецьких корпорацій / Упор. М. Капраль. — Львів, 2007. — 816 с. (рец.: Білоус Н. Економічні привілеї міста Львова XV–XVIII ст.: привілеї та статути ремісничих цехів і купецьких корпорацій / Упорядкував Мирон Капраль. — Львів: МГКО «Документальна скарбниця Львова», 2007 // Український гуманітарний огляд. — Вип. 13. — К., 2008. — С. 185–190; Wunsch Thomas. Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. — Marburg, 2007. — Jg. 56. — Heft 3. — S. 474 та ін.

⁷⁷ Капраль М. Економічні мотиви чи соціальна доцільність? — С. 174.

⁷⁸ Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. — Lwów, 1896. — Т. VI. — С. 1–2.

⁷⁹ Капраль М. Шевський цех у Львові в XIV–XVII століттях: особливості правового статусу // Вісник Львівського університету: Серія історична. — Вип. 44. — Львів, 2009. — С. 39.

⁸⁰ Капраль М. Цехові книги шевського цеху як джерело до історичної демографії Львова XVII–XVIII ст. // Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника: історія і сучасність / Доповіді і повідомлення Міжнародної наукової конференції, Львів, 28–30 жовтня 2010 р. — Львів, 2010. — С. 346–351.

⁸¹ Капраль М. Шевський цех у Львові в XIV–XVII століттях: особливості правового статусу. — С. 39–58.

місті. Все це робиться на основі джерел, на прикладі як буденних ситуацій (сімейних та сусідських сварок, зафіксованих в судових справах, звинувачень у незаконному народженні, в селянському походженні тощо), так і порядку святкових процесій у місті, де завжди чітко простежувалася ієрархія городян. Про соціальний статус шевців свідчить, за словами М. Капралю, і той факт, що вони займали в основному посади на юридиках, а не в самому місті⁸². Підсумком досліджень даної проблематики М. Капралем стала його ґрунтовна монографія, де багато уваги присвячено світу уявлень ремісників, в тому числі і уявлень сакральних⁸³.

Сам М. Капраль чітко вказав на перспективи і завдання історико-економічних урбаністичних студіювань: «На сьогодні, бачу два перспективних напрямки досліджень львівського ремесла: конкретно-історичні дослідження по окремих цехах із залученням цехових книг, до яких після Ярослава Кіся ніхто не заглядав, а також — вивчення соціального середовища ремісників, котрі жили не тільки одним “хлібом насущним”, тобто були тільки виробниками. Слід з’ясувати їхні родинні зв’язки, щоденне життя з повсякденними клопотами та radoщами, тобто стреміти до відкриття людського виміру в цій, нібито цілком економічній, області міського життя»⁸⁴. Цими словами історик перекинув місток до відносно нового антропологічного напрямку в галузі містознавства.

Таким чином, цех — це не тільки міська економіка. Це і життя конкретних людей, відображені через призму цехової документації, судових актів, пов’язаних з історією окремих ремісничих і купецьких спільнот. Це те, що ми часто називаємо історією повсякденності («Everyday Life History», «Alltagsgeschichte»), предметом якої стає вивчення «малих життєвих світів» простих людей, а ширше — так званої мовчазної маси. Адже, як пише Т.О. Булигіна, «“людина — це світ”, окремий світ і проявляється він в повсякденному житті як явище унікальне, по-своєму реалізує спільні ідеї, загальні стереотипи, загальні норми...»⁸⁵.

Добре відомо, що історія повсякденності як новий напрям в історіографії виникла у другій половині ХХ століття внаслідок «антропологічного

⁸² Капраль М. Соціальний статус та ієрархічність у ремісничому середовищі в ранньомодерному місті (на прикладі шевського цеху Львова XVII–XVIII ст.) // Ювілейний збірник на пошану Степана Гелея. — Львів, 2011. — С. 119–126.

⁸³ Капраль М. Люди корпорації: Львівський шевський цех у XVII–XVIII ст. — Львів, 2012. — 552 с. Для порівняння див: Manikowska H. Religijność miejska // Ecclesia et civitas. Kościół i życie religijne w mieście średniowiecznym / Pod. red. H. Manikowska, H. Zaremska. — Warszawa, 2002. — S. 11–34.

⁸⁴ Капраль М. Стан та перспективи дослідження історії міст України: приклад пізньосередньовічного та ранньомодерного Львова // Actes testantibus: Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. — Львів, 2011. — С. 320.

⁸⁵ Булигіна Т. История повседневности и «новая локальная история»: исследовательское поле и исследовательский инструмент // <http://www.newlocalhistory.com/content/bulygina-ta-stavropol-istoriya-povsednevnosti-i-novaya-lokalnaya-istoriya-issledovatel'skoe>.

повороту». У рамках українського історіописання певний імпульс вона отримала в кінці 1990-х років, і її популярність з того часу тільки зростає. Але ніяк не можемо погодитися з твердженням І. Колесник, що цей напрям так популярний в українській історіографії, що «серед істориків сьогодні історією повсякденності не займається хіба що ледачий»⁸⁶. Насправді все значно складніше. Дійсно, модно і популярно говорити про такий історіографічний напрям, як «історія повсякденності», але робіт, в яких би послідовно вивчалися окремі аспекти повсякденного життя тих чи інших верств населення або окремих їх представників у ті чи інші історичні епохи, в українській історіографії наразі одиниці. Адже насправді «історія повсякденності суттєво відрізняється від інших сфер історичного знання, історії побуту, приватного життя, генеалогії, краєзнавства, локальної історії, соціології буденного життя»⁸⁷. Вона має свій певний інструментарій. «Повсякденність включає не побут і етнографію»⁸⁸, які виступають джерельної базою історії повсякденності, а соціокультурні смисли, які створювали в своєму повсякденному житті люди в ту чи іншу епоху... Одним із ключових понять повсякденності є дискурс «поведінки», який адекватно відображає специфіку конкретної історичної епохи і ті зміни, які в ній відбувалися. Поведінка складається на основі певних ціннісних канонів і нормативних систем, тому є ключем до зашифрованих сенсів історичного часу. Цей ключ тим ефективніший, чим складніша соціальна система і умови її функціонування, тому в цьому випадку в повсякденній життєдіяльності більше місце займає самоорганізація її членів»⁸⁹.

Історики вкладають досить різний зміст у поняття «історія повсякдення». У Німеччині велика дискусія з цього приводу відбулася в жовтні 1984 р. під час проведення *Verliner Historikertag*⁹⁰. В середині 90-х років ХХ ст. подібне обговорення мало місце і у польській історіографії (29 вересня 1996 р. у Варшаві відбулась конференція «Щоденне життя — новий напрям досліджень в рамках історії культури», що дало поштовх до ширшого зацікавлення

⁸⁶ Колесник І. «Повернення до речей» як перспектива історичних досліджень // Укр. іст. журн. — К., 2012. — Вип. 3. — С. 184. Авторка справедливо відзначила, що в українській історіографії досить неоднозначне ставлення до цього дослідницького напрямку (Там само. — С. 185 і др.).

⁸⁷ Там само. — С. 184.

⁸⁸ Про співвідношення історії та етнології у вивченні проблем повсякденності див.: *ле Гофф Ж.* К исторической антропологии. Историк и человек повседневный // Другое средневековье. Время, труд и культура Запада. — Екатеринбург, 2000. — С. 200–210.

⁸⁹ Бульгина Т.А. История повседневности и «новая локальная история»... // <http://www.newlocalhistory.com/content/bulygina-ta-stavropol-istoriya-povsednevnosti-i-novaya-lokalnaya-istoriya-issledovatel'skoe>.

⁹⁰ *Bogucka M.* Życie codzienne — spory wokół profilu badań i definicji // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej.* — R. XLIV. — № 3. — Warszawa, 1996. — S. 247.

проблемою⁹¹). Немає консенсусу щодо змістового наповнення поняття «історія повсякдення» і серед українських істориків, хоч у багатьох новітніх публікаціях, в тому числі і в галузі містознавства, декларується інтерес до цього історіографічного напрямку. Зокрема, нерозкритим залишається зв'язок між історією повсякдення і історією ментальності. В цьому контексті М. Богуцька пропонує розглядати історичний процес як такий, що розігрується у трьох площинах: щоденне життя — великі події — ментальність. При цьому, на думку дослідниці, великі події впливають на повсякдення, а повсякдення, в свою чергу, впливає на великі події, але не безпосередньо, а через ментальність⁹².

Ось чому дослідження питань повсякдення є таким важливим для розуміння різних історичних епох. Сьогодні це один із перспективних напрямів розвитку української історіографії загалом і урбаністики зокрема.

Безперечно, чимало нового і цікавого зроблено в Україні в галузі містознавства в останні роки, але ще більше є таких тем, які навіть пунктирно не окреслені. Це вивчення різних вікових категорій міщан, дослідження міського маргінесу, міських еліт, світу обрядовості, світу уявлень в середовищі міщан, просопографічні дослідження окремих міщанських родин тощо.

Варто зазначити, що всі ці нові теми і підходи, що в останні роки з'явилися в українській урбаністиці, насправді є не такими вже й новими. Дуже схожі дослідницькі тенденції мали місце у французькій історіографії у 70–80-х роках ХХ ст., у польській історіографії в 90-х роках ХХ ст. — перших десятиліттях ХХІ ст. Коли українські дослідники стали відкривати для себе світ, вони відкрили для себе і нову історіографію. Однак в дослідженні українських міст залишається ще багато тем, які, з огляду на нові антропологічні і культурологічні підходи в історіописанні, варто було б підняти для кращого розуміння як минулого, так і сучасного.

⁹¹ *Karpiński A.* Everyday life — a new research trend in the history of culture // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej.* — R. XLIV. — № 3. — S. 303–304.

⁹² *Bogucka M.* Życie codzienne — spory wokół profilu badań i definicji. — S. 253.